

տեղեկություններ կունենար, չկայ Ջուարէն Անձեւացին եւ այլն: Այսպիսի տարբերություններ բաւական շատ կան, թէեւ, Գ. Խալաթեանցի ապացուցումներով, Փարպեցին օգտուած պէտք է լինի Եղիշէից⁶: Յիրաւի, այդ վկայող բնագրական հատուածներ կան... յիշեալ նախարարական ցանկում Թաթուլ եւ Սատոյ Դիմաքսեանց յիշատակումից յետոյ Եղիշէն աւելացնում է. «Երկու եւս այլովք ընկերօք», որ բառացի կրկնուած է Փարպեցու երկում՝ «Երկու եւս այլովք տոհմակցութեամբ» (էջ 273): Տակաւին ճշգրտելի է՝ մեր պատմիչները միմեանցի՞ց են օգտուում, թէ՞ մեզ անծանօթ երրորդ աղբիւրից, ինչպէս նաեւ՝ որքա՞ն անաղարտ ու նախնական է մեզ հասած Եղիշէն (հնագոյն պատահիկները հական տարբերութիւն են վկայում): Մեր երկու պատմիչն էլ անհրաժեշտ են համարել խօսել Վասակ Միւնու վերջին օրերի մասին. Եղիշէն այնպիսի սարսափելի տանջանքներ է պատմում, որ նոյնիսկ վարքագրական երկերում դժուար է հանդիպել (տե՛ս էջ 138-140), մինչդեռ Փարպեցին անհամեմատ զուսպ է, առաւել իրապատում եւ ամենակարեւորը՝ յղում է իր աղբիւրը. «Եւ զայսպիսի բանս հառաչանաց նոցա եւ լալոյ մինչեւ յօր մահուան իւրոյ՝ խօսէին ընդ մեզ զայս արդարապատումս սպասաւորք անորիմ իշխանիմ Վասակայ» (էջ 272):

Փարպեցու Պատմութեան երկրորդ դրուագը նշուած շրջանի եղելութիւններն ուսումնասիրելու կարեւորագոյն աղբիւրներից մէկն է, իսկ Եղիշէի համադրութեամբ՝ միակը: Հայագիտութեան մէջ իրաւացիօրէն ընդհանրացած կարծիք է, որ Պատմութեան ամենակարեւոր հատուածը երրորդ դրուագն է: Այստեղ նկարագրութիւնն սկսւում է Յազկերտի թագաւորութեան 17-րդ տարում (455 թ.) Վրաց Աշուշայ բռնաշիջելու խնդրանքով՝ «զի շնոր-

հասցեն նմա զորդիս երանելոյ նահատակին Հմայեկայ...» (էջ 344): Դրուագում հանգամանօրէն պատմում է նախարարական ընտանիքների ապագայ ճակատագրի, Պերոզի թագաւորութեան տարիների (459-484) անցուղարձերի, Վրաց ու Ադուանից՝ Հայաստանի ու Պարսից արքունիքի հետ ունեցած յարաբերութիւնների, դաւանական շարունակուող հալածանքների, Հայաստանի ներքին վիճակի, նախարարական տների փոխարարբերութեան եւ տասնեակ այլ եղելութիւնների մասին: Սակայն առաւել հանգամանօրէն խօսւում է Վահանաց պատերազմի, նրա նախապատրաստման, շարժառիթների, ելեւիջումների, Վահանի բարձրացման, նրա շուրջը համախմբման ընթացքի ու, վերջապէս, տարած յաղթանակի մասին: Դրուագը վերջանում է Վահան Մամիկոնեանի՝ մարզպան եւ սպարապետ նշանակուելու հրովարտակի ստացմամբ ու այդ առիթով Հայաստանում, յատկապէս Դուինում, ծայր առած տոնախմբութիւնների նկարագրմամբ, Մանգակունի կաթողիկոսի ողջագուրական քարոզ-ճառով (485 թ.):

Առանց Փարպեցու այս դրուագի, մենք խիստ աղօտ պատկերացում կունենայինք Հայաստանի, Ադուանքի, Վրաստանի ու մասամբ՝ Պարսկաստան-Բիւզանդիայի պատմութեան վերաբերեալ Ե դարի երկրորդ կէսի շուրջ երեք տասնամեակի ընթացքում: Ոչ Պրոպոսիոս Կեսարացու, ոչ Ագաթոսի, ոչ էլ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» ու «Վրաց պատմութեան» հատուկտոր տեղեկութիւնները կը կարողանային լրացնել այդ բացը: Նոյնիսկ պատմական աշխարհագրութեան առումով այս յուշարձանին ենք պարտական մի շարք տեղանունների ու նրանց տեղադրութեան իմացութեան համար: Բայց ամէնից կարեւորը Պատմութեան

թելադրած ոգին է՝ արտաքին վտանգի առաջ համաձուլել ուժերը, միաբան ու միակամ լինել, չերկնչել բռնութեան առաջ, չզիջել դաւանութիւնը՝ նաեւ երկրի քաղաքական ու տնտեսական շահերը զիջած չլինելու համար, զինակցել բախտից քաղաքական ու ազգային կազմաւորումների հետ, բայց յուսադիր լինել ներքին կարողութեանը, անգօսնել ուխտադրժութիւնը, պարսաւել ազգադաւաններին, հաւատալ ու զօրաւիգ լինել ճշմարիտ առաջնորդներին, մաքառել ու անձնուեր լինել: Փարպեցին, եթէ անգամ անմիջակայնօրէն չի աշակերտել իր պատմիչ նախորդներին՝ Խորենացուն ու Եղիշէին, այնուամենայնիւ, իրականութեան թելանորդներին, մաքառել է նրանց ոգին: Պարպեցու Պատմութիւնը Դրանով իսկ Փարպեցու Պատմութիւնը շարունակութիւնն է նախորդների ոչ միայն ժամանակագրական, այլ նաեւ նախանձանդրութեան առումով՝ միանգամայն հաւատալով իր երկի ճանաչողական նշանակութեանը:

Դիտենք, որ Փարպեցու պատմելու ճիւղը պարզ է, շարադրանքը՝ յստակ, յաճախ կենդանի բառութեան գործածութեամբ, երբեմն ունի նկարագրելու պատկերաւոր եղանակ, բայց ամենակարեւորը՝ հետեւողական է յաջորդականութեան, չափազանցութիւնների սակաւ հակում ունի: Լինելով հմուտ ճարտասան՝ նա Պատմութեան մէջ հազուադէպ է կիրառում այն՝ ելնելով շարադրանքի բնոյթից ու նպատակադրումից: Մի խօսքով, Ղազար Փարպեցին Ե դարի դասական մատենագրութեան վերջին եւ արժանաւոր ամփոփել նախորդների նուաճումները՝ սեփական պատմելաձեւը պահպանելով:

Դժուար է հաւատալ, թէ մինչեւ 500-ական թուականներն ապրած պատմիչը Պատմութիւնից ու թղթից բացի ուրիշ

գործեր հեղինակած չլինէր, բայց առ այսօր նրա անունով ձեռագրերն այլ երկ չեն աւանդում (չփորձենք շփոթել Ե դարի Ղազարի թարգմանչի հետ): Հազիւ թէ նա չունենար եւ ուրիշ թղթեր, որոնք եթէ յայտնի թղթին զիջէին ճարտասանական առումով, ապա նոյնքան փաստալից պիտի լինէին: Ի դէպ, մեր մատենագրութիւնը հարուստ է թուղթ-ուղերձներով, նոյնիսկ այդ կարգի նիւթերի ժողովածուներ կան, բայց Փարպեցու թուղթը իր ընդգրկմամբ եւ վերլուծական-քննական խորութեամբ թերեւս համեմատուի միայն Ներսէս Լամբրոնացու առ Լեւոն արքան յղածի հետ: Առհասարակ, Փարպեցու պահպանուած երկու գործն էլ դէպքերի երջանիկ բերումով են փրկուել ժամանակի անողորմութիւնից: Հայկական ձեռագրական հաւաքածոներում նրա Պատմական հաւաքածոներում նրա Պատմութեան ընդամէնը 5 օրինակ է յայտնի՝ բոլորն է արտագրուած մէկ մայր օրինակից, ընդ որում, մեզ հասած հնագոյն ձեռագիրը 1672 թուականից է (Երեւանի Մատենադարան, թիւ 2639): Վերջին տարիներին Պատմութեան համեմատաբար աւելի հին շրջանի հատուածներ բացայայտուեցին Երուսաղէմի եւ Երեւանի մատենադարանների երկու ձեռագրում (Ն. Պողարեան, Պ. Մուրադեան), որոնք ընդօրինակուած են 15-րդ դարի սկզբներին: Հայագիտական ուսումնասիրութիւնների ընթացքում Կ. Իզբաշեանին եւ տողերիս հեղինակին յաջողուեց երեւան բերել Պատմութեան Ժ-ԺԱ դարերի ընդօրինակութեան առանձին հատակոտոր, որ նշանակալի նպաստ է բերում Փարպեցու երկի սկզբնական սրբագրեալ վիճակը վերականգնելուն:

Անժխտելի իրողութիւն է, որ միւս պատմիչների գործերի պէս, Փարպեցու Պատմութիւնը եւս տասնեակ ու հարիւրաւոր ընդօրինակումների ընթացքում

